

Oriental Journal of Philology**ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY**

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>**CURRENT ISSUES IN TEXTUAL CRITICISM AND LITERARY SOURS STUDIES
(A case study of the collection of the State museum of literature named after Alisher Navoi)****Shafolat S. Khasanova**

*Doctor of Philological Sciences, Associate Professor
State Museum of Literature named after Alisher Navoi
of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan*

shafolat80@mail.ru*Tashkent, Uzbekistan***ABOUT ARTICLE**

Key words: Eastern manuscripts, Museum of Literature, catalog, work, book art, lithography, publication, scientific description, Alisher Navoi, Zahiriddin Muhammad Babur, works in the Turkic language.

Received: 08.05.26**Accepted:** 09.05.26**Published:** 10.05.26

Abstract: The State Museum of Literature named after Alisher Navoi of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan preserves about 2,500 rare manuscripts and lithographs. In recent years, a group of our scholars has prepared catalogs of manuscripts and lithographs kept in the museum's collection for publication and presentation to the scholarly community in Uzbek, Russian, and English. The article examines the fact that the large-scale study and publication of manuscripts, which represent outstanding examples of book art, is one of the important tasks facing researchers, and that the publication of the results of scholarly research on the scientific description of Eastern manuscripts serves as clear evidence of the incomparable contribution of our great ancestors to the development of world science and culture.

**MATNSHUNOSLIK VA ADABIY MANBASHUNOSLIKNING DOLZARB
MUAMMOLARI****(Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi fondi misolida)****Shafolat S. Hasanova**

*Filologiya fanlari doktori, dotsent
O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi*

shafolat80@mail.ru*Toshkent, O'zbekiston***MAQOLA HAQIDA**

Kalit soʻzlar: Sharq qoʻlyozmalari, Adabiyot muzeyi, katalog, asar, kitobat sanʼati, toshbosma, nashr, ilmiy tavsif, Alisher Navoiy, Захириддин Мухаммад Бобур, turkiy tildagi asarlar.

Annotatsiya: OʻzR FA Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi nodir qoʻlyozma va toshbosma kitoblar fondida 2500 ga yaqin nodir qoʻlyozma va toshbosma kitoblar saqlanadi. Soʻnggi yillarda bir guruh olimlarimiz tomonidan muzey fondida saqlanayotgan qoʻlyozma va toshbosma asarlarning kataloglari oʻzbek, rus va ingliz tillarida nashrga tayyorlandi va ilmiy jamoatchilikka taqdim etildi. Maqolada kitobat sanʼati namunalari bish darajasidagi qoʻlyozmalarni tadqiq va nashr qilish ishlarini keng miqyosda olib boorish olimlar oldida turgan muhim vazifalardan ekanligi, shuningdek, sharq qoʻlyozmalarini ilmiy tavsiflash borasidagi ilmiy tadqiqotlar natijalarini nashr qilish orqali ilmiy muomalaga kiritilishi ulugʻ ajdodlarimizning jahon ilm-fani va madaniyati rivojiga qoʻshgan beqiyos hissasining yorqin namoyishi ekanligi oʻrganilgan.

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТЕКСТОЛОГИИ И ЛИТЕРАТУРНОГО
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ (На примере фонда музея литературы имени Алишера
Навои)**

Шафоат С. Хасанова

Доктор филологических наук, доцент

АН РУз Государственный музей

литературы имени Алишера Навои

shafoat80@mail.ru

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Восточные рукописи, Музей литературы, каталог, произведение, книжное искусство, литография, публикация, научное описание, Аlisher Navoiy, Захириддин Мухаммад Бобур, произведения на тюркском языке.

Аннотация: В Государственном музее литературы им. Алишера Навои Академии наук Республики Узбекистан хранится около 2500 редких рукописей и литографий. В последние годы группа наших ученых подготовила для публикации и представления научному сообществу каталоги рукописей и литографий, хранящихся в фонде музея, на узбекском, русском и английском языках. В статье исследуется, что изучение и публикация рукописей, являющихся образцами книжного искусства в больших масштабах, является одной из важных задач, стоящих перед учеными, и что публикация результатов научных исследований по научному описанию восточных рукописей является наглядным

свидетельством несравненного вклада наших великих предков в развитие мировой науки и культуры.

Kirish. Ma'lumki, boy qo'lyozma merosimiz o'tmish ma'naviy hayotimizning turli sohalarini qamrab oladi. Qo'lyozmalar har bir davrning talab va ehtiyojlariga, madaniy saviyasiga ko'ra turli xilda kitobat qilingan. Ana shunga ko'ra qo'lyozmalar orasida biz Sharq kitobat ishining hamma namunalarini uchratamiz. Ular kulliyot, devon, majmua, bayoz, kajkul, rasoil, lug'at, sharh va boshqalardan iborat. Qo'lyozmalarining aksariyati badiiy tafakkurga – adabiyot va xalq og'zaki ijodiga aloqador bo'lsa, bir qismi tilshunoslik, musiqa, tarix, falsafa, geografiya, matematika, astronomiya va boshqa fanlarga oid manbalardir. Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Qo'lyozmalarining ba'zilar qadimiyligi va nodir nusxaligi bilan afzaldir. Ayrim qo'lyozmalar mavjud asarlarning tekstlarini qiyosiy o'rganishga, tekstologik tadqiqotlar olib borishga xizmat qiladi. Bir guruh qo'lyozmalar miniatyura, badiiy kitobat va xattotlik san'ati uchun bebaho manbadir. Bu qo'lyozmalarni kelajak avlodga yetkazib berishning muhim omillaridan biri ularning ilmiy tavsiflarini amalga oshirib, kataloglar sifatida nashrga tayyorlashdan iboratdir. Shunday ishlardan biri Adabiyot muzeyida saqlanayotgan 509 ta qo'lyozmaning ilmiy katalogi orqali ilmiy muomalaga kiritilgan. Bugungi maqolamizning asosi ham mana shu boy manbalar haqida atroflicha mulohazalar yuritish. Ularni fan talablari asosida saqlash, ta'mirlash, konservatsiya qilish alohida mavzu bo'lganligi sababli biz ular haqida to'xtalib o'tmaymiz.

Natijalar. Adabiyot muzeyida shu kungacha uch mingdan ortiq Sharq qo'lyozmalari saqlanib kelmoqda. Jumladan, Lutfiy, Mashrab, Huvaydo, Hoziq, Komyob, Mutrib Xonxarobiy, Xumuliy, Mirzo Xorazmiyning mukammal devonlari (bulardan ayrimlari dastxat nusxalar) mukammal tavsif qilinib, ulardan ayrimlari haqida ilmiy izlanishlar (Komyob) va ba'zilar nashr qilinib, keng kitobxonlar ommasiga taqdim etildi.

Muzey olimlari tomonidan nashrga tayyorlangan Navoiyning "Xamsa"si bo'yicha tayyorlangan kitob Moskvada bo'lib o'tgan xalqaro kitob savdosi ko'rgazmasida oltin medalga, "Alisher Navoiyning islom taraqqiyotida tutgan o'rni" kitobining xalqaro Babin mukofotiga, Boburning boy merosini to'plash va ijodi bo'yicha amalga oshirilgan turkum tadqiqotlarning Bobur xalqaro mukofotiga sazovor bo'lganligi ilmiy izlanishlarning samarali natijalaridan dalolat beradi.

O'zbek dunyoviy she'riyatining Xorazmiy ("Muhabbatnoma" muallifi), Xo'jandiy, Sayfi Saroyi, Haydar Xorazmiy, Durbek, Abdurrahim Hofiz Xorazmiy, Amiriy, Yaqiniy, Ahmadiy, Muqimiy, Atoiy, Gadoiy, Lutfiy, Sakkokiy, Sayyid Qosimiy kabi o'nlab namoyandalari Alisher Navoiygacha va qisman Navoiy davrida yashab ijod etganlar va adabiyotimiz hamda

madaniyatimiz rivojiga sezilarli hissa qo'shganlar. Bu esa madaniyatimiz tarixida muhim sahifalardan birini tashkil etadi. Bu ijodkorlarning xorijda va vatanimizda, xususan Adabiyot muzeyida saqlanib kelayotgan qo'lyozma merosi haqida ham ma'lum darajada izlanishlar olib borildi.

Bu san'atkorlar o'zlarining ijod mahsullarini jamlab alohida kitob va devonlar tartib berganlar. Bu shoirlarning badiiy merosini o'z ichiga olgan qo'lyozmalar asrlar osha qisman bo'lsa-da, bizgacha yetib kelgan.

Bu davr shoirlari asarlarining ilmiy jamoatchilikka ma'lum bo'lmagan yoki ilmiy istifodaga kiritilmagan yoxud keyingi izlanishlar tufayli qo'lga kiritilgan qo'lyozma nusxalarini tadqiq etishga ayniqsa, katta ahamiyat berilmoqda.

AQSh Ogaya shtatining poytaxti Sintsinnati shahrida o'nlab muzey va yirik kutubxonalar mavjud. Shular orasida noyob arxitektura yodgorligi sifatida ko'zga tashlanib turadigan muhtasham binoda San'at muzeyi joylashgan bo'lib, unda Amerika va Yevropa tarixiga oid noyob asarlar namoyishi bilan birga Sharq xalqlari, ayniqsa fors va turkiy xalqlar madaniyatiga oid boy meros ham uning xazinasida ko'z qorachig'idek saqlanib kelayotganligi bizni hayratga soldi.

Taajjubki, Sintsinnati shahridagi San'at muzeyi xazinasida o'zbek xalqining buyuk shoiri, davlat arbobi va qolaversa Temuriylar sulolasining Hindistondagi davomchisi Zahiriddin Muhammad Bobur va uning avlodlariga mansub shahzodalarning 1526 yildan to 1858 yilgacha bo'lgan tarixiy va madaniy yodgorliklarining eng noyob nusxalarining muzeydan joy olganligi har bir o'zbekning qalbi va shu'urini hayratga solmay qo'ymaydi.

Muzey fondida saqlanayotgan Boburiylar kutubxonasiga oid ayrim qo'lyozmalarga ishlangan miniatyuralarda Hindiston mamlakatini birlashtirish va yagona imperiya barpo etish yo'lidagi harbiy yurishlar tasvirlangan tarixiy lavhalar suratlari aks ettirilgan bo'lsa, boshqa bir guruh qo'lyozmalarda Hindistondagi Boburiylar sulolasining siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayoti bilan chambarchas bog'liq bo'lgan tarixiy voqealar, maishiy hayot tarzi o'z aksini topgan lavhalar alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur qo'lyozmalarda Hindiston davlat arboblari – Humoyun, Akbarshoh, Shohjahon, doro Shukuh, Shoh Shujo' va Avrangzebning sevimli o'g'li A'zamshoh siymolarining va Boburiylarning Hindistondagi so'nggi hukmdorlaridan biri Akbar II ning o'z a'yonlari huzuridagi tasviri aks ettirilgan miniatyuralari Bobur va uning avlodlarining jahon sivilizatsiyasi rivojiga naqadar ulkan hissa qo'shganligini yorqin dalillovchi tarixiy hujjatlardir.

O'zbekiston o'z istiqboliga erishgan yillar ichida muzey qo'lyozmalar fondi qator noyob qo'lyozmalar bilan boyidi. Bobur "Devon"i, O'zbekistonning birinchi Prezidenti I.Karimov tomonidan tuhfa etilgan Navoiyning "Xazoyin ul-maoniy" devonining nodir nusxasi va boshqa ko'pgina badiiy yoki qadimiyligi bilan ajralib turuvchi qo'lyozmalar shular jumlasiga kiradi.

Fondan faqat adabiyotga taalluqli asarlar qo'lyozmalarigina emas, balki tarix, meditsina, astronomiya, matematika, filologiya, lingvistika, islom falsafasi va boshqalarga oid asarlarning qo'lyozmalari ham o'rin olgan.

Muzeydagi qo'lyozmalar ichida shoirlar merosi alohida o'rin tutadi. Hozirgi ma'lumotlarimizga ko'ra, Sahbo "Devon"ning fondagi qo'lyozmalari, xorazmlik shoir Rizoiy Payvandiyning "Qush tili" asari yagona nusxalardir. Hozircha Sahbo hayoti va ijodi haqida Sadridin Ayniyning "Tojik adabiyoti namunalari"dagi ma'lumotga egamiz, xolos. "Devon" muallifining hayoti va ijodi bilan maxsus shug'ullanish Sahboning XIX asr adabiy hayotida tutgan o'rnini aniqlashga imkon beradi.

Mavlono Rizoiy Payvandiyning shu vaqtgacha noma'lum bo'lib kelgan "Qush tili" dostoni qo'lyozmasining kashf etilishi o'zbek adabiyotshunosligi fani tarixida muhim voqeadir. Mazkur asar uzoq tarixiy jarayonni bosib o'tgan allegorik-falsafiy dostonchilik an'alarining keyingi davrlarda ham samarali davom etganligining yorqin dalilidir.

Rizoiy Payvandi o'z dostoniga Sharq xalqlari orasida keng tarqalgan "Qush tili" mavzuidagi asarlarning umumiy syujetini asos qilib, o'zining falsafiy-estetik qarashlariga mos ravishda qayta ishlagan va boshqa ijodkorlarnikidan farq qiladigan o'ziga xos badiiy va original asar yaratgan. Unda ijodkor o'zi ta'kidlaganidek, tariqat yo'liga kirmoqchi bo'lgan har bir solik bilishi zarur bo'lgan to'sha va iqlim (maqom)lar orqali o'zining chuqur falsafiy fikr va mushohadalarini diniy rivoyatlar, ilohiy ahkomlar, Sharq xalqlari og'zaki ijodi, mumtoz adabiyotimizdagi durdonalardan unumli istifoda etgan holda o'ziga xos badiiy va ijodiy tasvirga ega bo'lgan betakror va yorqin ijod namunalari yaratishga muvaffaq bo'lgan.

Shahdiyning asosan tojik tilidagi g'azallaridan tuzilgan "Devon"i ham diqqatga sazovordir. "Devon"ga kiritilgan g'azallar mavzuining dunyoviylik bilan sug'orilganligi ularni jiddiy o'rganish uchun loyiq manba ekanligidan dalolat beradi.

Fonda yig'ilgan nasriy asarlardan "Kalila va Dimna"ning 1323 yilda Bag'dodda ko'chirilgan nusxasini (1643) ham aytib o'tish lozim. Asarni pahlaviy tilidan arabchaga Abulhasan Abdulloh ibn Muhammad ibn Abdulvohid Almaoniy tarjima qilgan.

Respublikamiz kutubxona fondlarida saqlanayotgan qo'lyozmalar ichida grammatikaga oid asarlar ko'proq darslik xarakterida bo'lsa, leksikografik asarlar arab, fors va turk leksikografiyasining mashhur asarlaridandir. Birinchi navbatda lug'atlardan Zamaxshariyning "Muqaddamat ul-adab" asarini qayd etmoq kerak. Asarning muzeydagi qo'lyozmasi (inv.№202) 1920 yil Buxoroda Mirzo Mavlono valadi Mirzo Ikrom Buxoriy tomonidan ko'chirilgan. Arabcha so'zlar fors, turk, va mo'g'ul (arab harflari bilan) tillariga tarjimasi bilan berilgan. Bu qo'lyozma hozirgi vaqtda izsiz yo'qolgan asl buxoro nusxasidan ko'chirmadir.

Kalligrafiya va kitobat san'ati namunalari bo'lish darajasidagi qo'lyozmalar kitobat san'atini o'rganish uchun yaxshi manba bo'la oladi. Kitobat va badiiy bezak bilan ishlangan kitoblar hanuzgacha yetarli ishlanmagan bo'lsa-da, endilikda bunday qo'lyozmalarni tadqiq va nashr qilish ishlarini keng miqyosda olib borish olimlar oldida turgan eng birinchi vazifalardandir.

Xulosa. Sharq qo'lyozmalarini ilmiy tavsiflash borasidagi ilmiy tadqiqotlar natijalarini nashr qilish orqali ilmiy muomalaga kiritilishi ulug' ajdodlarimizning jahon ilm-fani va madaniyati rivojiga qo'shgan beqiyos hissasining yorqin namoyishidan iboratdir.

Adabiyot muzeyida bir necha milliondan ortiq hujjatlarni o'z ichiga olgan XIX asrdan to hozirgi kungacha bo'lgan davrni qamrab oluvchi O'zbekiston yozuvchilari arxivi ham muzeyning faxri hisoblanadi.

Qisqasi, Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi – ulug' ajdodlarimizning tabarruk qo'llari bilan yaratilgan olamshumul ahamiyatga molik asarlardan tarkib topgan bitmas-tuganmas xazinalar konidir. Unga tashrif buyurish bilan bir tomondan ulug' ajdodlarimizning tabarruk ruhlarini yod etgan, ikkinchi tomondan ma'naviy barkamollik sari yana bir dadil qadam qo'ygan bo'lasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Khasanova, Sh.S. (2024). On some lithographic copies stored in the treasury of the State Museum of Literature / Proceedings of the International Scientific and Practical Conference on the Theoretical and Source Foundations of the Study of Uzbek Classical Literature. Davlat adabiyot muzeyi xazinasida saqlanayotgan ayrim toshbosma nusxalar haqida / O'zbek mumtoz adabiyotini o'rganishning nazariy va manbaviy asoslari mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari –P. 33-37. (in Uzbek)
2. Catalog of Museum Manuscripts. (2016). Museum of the Literature. Muzey qo'lyozmalari katalogi. Adabiyot muzeyi. –Tashkent, – 410 p. (in Uzbek)
3. Catalog of lithographic works stored in the State Museum of Literary named after Alisher Navoi. (2020). Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyida saqlanayotgan toshbosma asarlar katalogi. –Tashkent: Fan. – 296 p. (in Uzbek)
4. Khasanova, Sh.S. (2022). About the manuscript fund of the museum of literature. Innovative Development of modern science:theory, methodology, practice. International Scientific and Current Research Conferences. March 25, 2022. Pages: 66-69.